

Thematic Analysis of Women’s Writing Novels of the 1990s Based on Braun and Clarke’s Approach

Case Studies: *As If You Had Said Lily*, *Forty Years Old*, and *The Wandering Island*

Zahra Hayati¹

Nahid Mehrafrooz²

Abstract

The 1990s mark a pivotal moment in contemporary Iranian literature, particularly in the development of women’s writing, as female novelists increasingly addressed issues of identity, emotion, and socio-cultural constraints. While existing scholarship has examined individual works, it has rarely adopted a systematic comparative approach. This study fills that gap by applying Braun and Clarke’s thematic analysis to three influential women-authored novels of the 1990s—*As If You Had Said Leili*, *Forty Years Old*, and *The Wandering Island*—to identify and compare recurring themes. The findings reveal that despite stylistic differences, these novels collectively articulate a shared thematic framework reflecting women’s lived experiences in post-revolutionary Iran.

Keywords

Thematic Analysis; Braun and Clarke; Women’s Writing; Iranian Contemporary Novel; Gender and Identity; 1990s Iranian Literature

Introduction

¹ Associate Professor of Persian Language and Literature at the Institute of Humanities and Cultural Studies, (Corresponding Author), Email address: z.hayati@ihcs.ir, Mobile number: 09124240928

² PhD in Persian Language and Literature, Institute of Humanities and Cultural Studies. Email address: ahidmehrafroz@yahoo.com, Mobile number: 09124061586

Women's writing (*women's writing*) in contemporary Iranian literature refers to narratives authored by women that represent the world through a distinctly female perspective. These works often foreground concerns that have historically been marginalized, distorted, or silenced within male-dominated literary traditions. In the 1990s, Iranian women novelists increasingly explored themes such as selfhood, emotional autonomy, love, social control, and the negotiation between individual desire and collective norms. Although numerous studies have examined women's novels from feminist, sociological, or narratological perspectives, there remains a notable lack of comparative research that systematically extracts and analyzes shared thematic patterns across multiple texts.

This study poses the following research question: What recurring thematic patterns emerge in major women-authored novels of the 1990s, and how can these themes be systematically identified and compared using a qualitative analytical framework? Addressing this question not only contributes to the methodological enrichment of literary studies but also offers insight into the discursive mechanisms through which women's lived experiences were articulated during a period marked by post-revolutionary transformation, post-war anxieties, and the rise of modern individualism.

Materials and Methods

The study adopts Braun and Clarke's thematic analysis as its primary methodological framework. Originally developed within qualitative research in psychology and social sciences, thematic analysis offers a flexible yet rigorous approach for identifying, analyzing, and reporting patterns of meaning within textual data. In this research, the method is applied inductively, allowing themes to emerge from the data rather than being imposed by pre-existing theoretical models.

The corpus consists of three novels published in the 1990s: *The Wandering Island* (1993), *Forty Years Old* (1999), and *As If You Had Said Leili* (1999). Data selection focuses on explicit, reflective, and aphoristic statements expressed by narrators or characters, as these utterances function as condensed representations of the authors' worldviews. The analytical process follows six stages: familiarization with the data, initial coding, searching for themes, reviewing themes, defining and naming themes, and producing the final analytical report. The researcher plays an

active interpretive role, acknowledging the intersubjective nature of meaning production in literary analysis.

Discussion & Result

The findings suggest that women-authored novels of the 1990s constitute a coherent discursive field shaped by patriarchal structures, the experience of modern individuality, and the historical aftermath of revolution and war. Love emerges not merely as a romantic motif but as a means of self-definition and resistance against existential emptiness. Identity crisis functions as a central organizing theme through which female characters negotiate conflicting expectations imposed by family, society, and personal desire. The persistent tension between fate and agency further reflects women's struggle to assert autonomy within restrictive socio-cultural conditions.

By employing thematic analysis, this study demonstrates the applicability of Braun and Clarke's method to literary texts and highlights its potential for producing systematic, comparative insights. The approach moves beyond impressionistic thematic criticism and provides a transparent framework for tracing meaning-making processes in narrative fiction.

The thematic analysis reveals several dominant themes shared across the three novels. The most prominent include: **identity crisis, power and gender relations, love as a source of meaning, fatalism versus resistance, and the conflict between tradition and modernity.** In *The Wandering Island*, these themes are articulated through philosophical reflection and socio-political dialogue, emphasizing doubt, intellectual independence, and existential uncertainty. *Forty Years Old* foregrounds the crisis of female identity in midlife, portraying love as memory, loss, and an existential need rather than a romantic fulfillment. In *As If You Had Said Leili*, themes of social judgment, fear of tradition, emotional suffering, and gendered constraints dominate the narrative, highlighting women's vulnerability within rigid cultural frameworks.

Despite these shared concerns, each novel offers a distinct thematic emphasis shaped by the author's narrative voice and stylistic choices. Daneshvar's novel engages more explicitly with political and philosophical discourse, Tabatabaei's narrative centers on psychological introspection and emotional temporality, and Shamloo's work underscores social pressure,

mourning, and gendered silence. Together, these variations illustrate the diversity of women's writing within a common thematic horizon.

Conclusion

This research shows that women's novels of the 1990s in Iran are deeply interconnected through shared thematic structures that articulate female subjectivity under conditions of social transition. Through a systematic thematic analysis, the study reveals how these narratives collectively represent women's struggles with identity, love, power, and historical change. The findings contribute to both women's literary studies and methodological innovation in literary research, suggesting that thematic analysis offers a valuable tool for comparative and interdisciplinary scholarship.

Bibliography

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Braun, V., & Clarke, V. (2022). *Conceptual and design thinking for thematic analysis*. *Qualitative Psychology*, 9(1), 3-26.
- Daneshvar, S. (1993). *The Wandering Island*. Tehran: Kharazmi Publishing.
- Dashti-Ahangar, M. (2012). *Shared discourses in four Persian novels: A comparative thematic analysis of Dash-e Aylin, I Will Turn Off the Lights, We Get Used to It, and Forty Years Old*. *Linguistic Essays*, 3(4), 85-101. [in Persian]
- Eskouei, N. (2016). *The psychological novel and the works of Sepideh Shamloo*. *Journal of Literary Sciences*, 6(10), 9-34. [in Persian]
- Fallah, G., & Mirshahvalad, S. (2019). *The archetype of individuation in the novel Forty Years Old from a mytho-archetypal perspective*. *Persian Literature*, 9(2), 219-236. [in Persian]
- Hajati, S., & Razi, A. (2016). *A postcolonial reading of the novel The Wandering Island*. *Literary Text Research*, 20(68), 41-65. [in Persian]
- Moradi, A. (2021). *An examination of confusion and decision-making in The Wandering Island based on existential psychology (Irvin Yalom)*. *Specialized Biannual Journal of Narrative Studies*, 7(1), 251-272. [in Persian]
- Najjari, M. (2025). *Feminine Language in the works of Two Iranian Female Playwrights*. *Journal of Interdisciplinary Literary Research*, Volume 7, Issue 3, English Special Issue, P.203-219. [in Persian]
- Nemattollahi, F., & Golmoradi, S. (2016). *A narrative analysis of Sepideh Shamloo's As If You Had Said Leili based on Pierre Bourdieu's theory of capital*. *Proceedings of the First Conference on Narrative Studies*. [in Persian]

- Payandeh, H. (2002). *Simin Daneshvar: A postmodern Scheherazade*. *Literary Text Research*, 6(15), 57–82. [in Persian]
- Ranjbar, E. (2019). *Three interpretations of the novel The Wandering Island*. *New Literary Essays*, 204, 1–17. [in Persian]
- Rezaei, R. (2020). *An analysis of the components and semiotic mechanisms of the concept of “doubt” in literary discourse (A case study)*. *Journal of Linguistic Essays*, 11(4), 705–733. [in Persian]
- Salimi-Koochi, E., & Sokut-Jahromi, F. (2012). *Dialogism and polyphony in the novel The Wandering Island*. *Journal of Contemporary World Literature Studies*, 17(2), 77–91. [in Persian]
- Shamloo, S. (2000). *As If You Had Said Leili*. Tehran: Ghessch Publishing. [in Persian]
- Shojaatzadeh, T., & Eskouei, N. (2017). *An analysis of Mahmoud’s character in As If You Had Said Leili based on Karen Horney’s theories*. (3), 115–133. [in Persian]
- Tabatabaei, N. (1998). *Forty Years Old*. Tehran: Elm Publishing.

تحلیل تماتیک رمان‌های زن‌نوشت دهه ۱۳۷۰ بر اساس رویکرد براون و کلارک

مطالعه موردی: انگار گفته بودی لیلی، چهل سالگی و جزیره سرگردانی

زهرای حیاتی^۱

دانشیار زبان و ادبیات فارسی

ناهید مهرافرز^۲

دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی

چکیده

دهه هفتاد شمسی دوره‌ای است که نویسندگان در ایران با حضوری گسترده‌تر و با رویکردی انتقادی‌تر به بازنمایی تجربه زیسته زنان پرداختند. مسئله پژوهش، تحلیل نظام‌مند الگوهای معنایی مشترک میان رمان‌های زن‌نوشت این دوره است. هدف این تحقیق، شناسایی و مقایسه تم‌های مشترک و متمایز در سه رمان شاخص زن‌نوشت دهه هفتاد-انگار گفته بودی لیلی، نوشته سپیده شاملو، چهل سالگی، نوشته ناهید طباطبایی و جزیره سرگردانی، نوشته سیمین دانشور- است. این رمان‌ها در فضایی مشترک شکل گرفته و هر سه به مسائلی چون هویت زنانه، عشق، سرگردانی، سنت و مدرنیته پرداخته‌اند. پژوهش پیش‌رو با بهره‌گیری از روش تحلیل تماتیک براون و کلارک ۲۰۰۶ و با تمرکز بر جملات کلیدی و اظهارنظرهای صریح شخصیت‌ها یا راوی، به کشف مضامین مشترک و متفاوت سه رمان می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد مضامینی چون «بحران هویت»، «قدرت و جنسیت»، «عشق و معنای زندگی»، «سرنوشت‌باوری و اعتراض به جبر»، و «تعارض سنت و مدرنیته» در هر سه اثر حضوری پررنگ دارند. در عین حال، هر رمان با توجه به زبان و سبک نویسنده، زاویه خاصی از تجربه زن ایرانی را در دهه هفتاد بازتاب می‌دهد. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد رمان

۱. نویسنده مسئول. دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. نشانی ایمیل: z.hayati@ihcs.ac.ir. شماره همراه: ۰۹۱۲۴۲۴۰۹۲۸

۲. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. نشانی ایمیل: nahidmehrafruz@yahoo.com. شماره

زن‌نوشت دهه هفتاد تحت تأثیر گفتمان‌های مردسالار، تجربه فردیت مدرن و اضطراب‌های تاریخی پس از انقلاب و جنگ شکل گرفته است.

واژگان کلیدی: تحلیل تماتیک، براون و کلارک، جزیره سرگردان، چهل سالگی، انگار گفته‌بودی لیلی، رمان زن‌نوشت.

۱. مقدمه و بیان مسئله

در این پژوهش، اصطلاح زن‌نوشت *Women's Writing* به اثری گفته می‌شود که نویسنده آن زن است و از منظری زنانه به روایت جهان می‌پردازد. زن‌نوشت‌ها معمولاً دغدغه‌های خاص زنان را بازتاب می‌دهند؛ دغدغه‌هایی که پیش‌تر یا در ادبیات مردانه غایب بوده‌اند یا با نگاهی ابزاری و حاشیه‌ای مطرح شده‌اند. یکی از اصول مرکزی نوشتار زنانه، دیدگاه زنانه است که اغلب موقعیت زن را به‌عنوان قربانی ساختارهای مردسالار به رسمیت می‌شناسد. قربانی شدن تاریخی زنان به‌طور عمیق، نوشتار زنانه را شکل می‌دهد. (Najjari, 2025: 210) با وجود رشد مطالعات مرتبط با آثار زن‌نوشت در ادبیات معاصر ایران و پژوهش‌های جداگانه‌ای که هر یک جنبه‌ای از این متون را بررسی کرده‌اند، یک خلأ روش‌شناسانه و تطبیقی در پژوهش‌ها به چشم می‌آید. تاکنون پژوهشی که به‌صورت نظام‌مند و بین‌متنی، الگوهای معنایی *themes* تکرارشونده را در چند رمان شاخص زن‌نوشت دهه هفتاد استخراج و مقایسه کند وجود ندارد. این کمبود به‌ویژه در کاربرد روش «تحلیل تماتیک» براون و کلارک که روشی منسجم برای استخراج تم‌ها فراهم می‌آورد به چشم می‌خورد. بنابراین مسئله پژوهش این است که چه تم‌های معنایی تکرارشونده‌ای در سه رمان شاخص زن‌نوشت دهه هفتاد وجود دارد و چگونه می‌توان این تم‌ها را به‌صورت نظام‌مند استخراج، دسته‌بندی و مقایسه کرد؟ پاسخ به این پرسش دو فایده مشخص دارد: ۱- پرکردن خلأ معرفتی در مطالعات تطبیقی زن‌نوشت دهه هفتاد از منظر تماتیک، و ۲- نشان‌دادن سازوکارهای گفتمانی که تجربه زنانه را در آن دوره تاریخی شکل داده‌اند، مانند نسبت عشق/هویت، سازوکارهای جنسیتی، و نقش زمان و سرنوشت. جزیره سرگردانی سیمین دانشور (۱۳۷۲) نخستین رمان از سه‌گانه اوست که هویت و سرگردانی نسل جدید را بازنمایی می‌کند. چهل سالگی ناهید طباطبایی (۱۳۷۷) بحران میان‌سالی و شکاف نسلی زنان را به تصویر می‌کشد. و انگار گفته‌بودی لیلی سپیده شاملو (۱۳۷۹) تجربه‌های زیسته زنانه را در بستری از سنت و مدرنیته روایت می‌کند. این سه رمان، به‌دلیل هم‌زمانی تاریخی و اشتراک در دغدغه‌های هویتی، به‌عنوان مطالعه موردی انتخاب شدند. روش تحقیق بر پایه تحلیل تماتیک براون و کلارک استوار است. داده‌های

پژوهش، جملات حکمی و نوعی هر رمان است که از اظهارات صریح راوی یا شخصیت‌ها برگرفته شده است. این جملات به‌عنوان کدهای اولیه استخراج و دسته‌بندی شدند و در فرآیند تحلیل، ذیل مضامین کلی تر تفسیر شدند.

۲. چارچوب نظری

در پژوهش‌های ادبی و مطالعات کیفی، دو رویکرد مهم به نام‌های «نقد مضمونی» Thematic Criticism ژرژ پوله و «تحلیل تماتیک» Thematic Analysis براون و کلارک وجود دارد که هر کدام ماهیت، هدف و روش‌شناسی خاص خود را دارند. نقد مضمونی به‌معنای بررسی و تفسیر مضمون‌ها، تمرکز خود را بر کاوش در جهان درونی و آگاهی نویسنده قرار می‌دهد. این رویکرد بیشتر به بررسی پیوند میان آگاهی منتقد و آگاهی نویسنده می‌پردازد تا از این راه به معنای ژرف اثر برسد. اما چارچوب نظری این پژوهش تحلیل تماتیک براون و کلارک است که یک روش پژوهشی کیفی در علوم اجتماعی و روان‌شناسی برای شناسایی، کدگذاری و تفسیر الگوها و مضامین در داده‌های متنی است. این روش فرآیندی نظام‌مند دارد و هدف آن کشف موضوعات تکرارشونده و معانی ضمنی داده‌ها، بدون تمرکز ویژه بر جهان ذهنی خالق اثر است و می‌تواند در تحلیل‌های ادبی نیز به‌کار رود. روش تحلیل تماتیک که در سال ۲۰۰۶ توسط ویرجینیا براون و ویکتوریا کلارک صورت‌بندی شد، یکی از پرکاربردترین شیوه‌های تحلیل کیفی در علوم انسانی است. براون و کلارک در مقاله «استفاده از تحلیل تماتیک در روان‌شناسی» برای تحلیل داده‌های کیفی، رویکردی سیستماتیک تعریف کردند که می‌تواند در چارچوب‌های نظری مختلف به‌کار رود. در این مقاله شش مرحله برای اجرای تحلیل تماتیک مشخص شده است:

۱. آشنایی با داده‌ها: خواندن دقیق متن و فهم اولیه داده‌ها.
۲. کدگذاری اولیه: شناسایی بخش‌های معنادار و انتخاب واحدهای معنایی (در این پژوهش، جملات حکمی و صریح).
۳. جست‌وجوی تم‌ها: دسته‌بندی کدها و یافتن مضامین محوری.
۴. بازبینی تم‌ها: بازیابی دوباره مضامین با اصلاح، ادغام یا حذف تم‌های غیر ضرور و تکراری.
۵. تعریف و نام‌گذاری تم‌ها: تبیین حدود معنایی هر مضمون و انتخاب عنوان مناسب.
۶. گزارش‌نویسی: تنظیم یافته‌ها در قالب تحلیل نهایی.

براون و کلارک به تفاوت روش استقرایی و قیاسی در تحلیل مضمون اشاره کرده‌اند. در تحلیل مضمون قیاسی deductive reasoning تم‌ها براساس نظریه‌ها یا چارچوب‌های مفهومی استخراج می‌شوند و پژوهشگر داده‌ها را برای تأیید

یا رد نظریه تحلیل می‌کند. در تحلیل مضمون استقرایی inductive reasoning پژوهشگر از مشاهده‌های خاص به نظریه‌های کلی می‌رسد. استدلال استقرایی یک برداشت نمونه‌محور است و از همسانی نمونه‌ها نتیجه‌گیری می‌کند. این روش با تحلیل‌های کیفی تناسب دارد و برای تولید نظریه‌های جدید کارآمد است. پژوهش حاضر بر این روش استوار است. (Braun & Clarke, 2006: 77-101)

براون و کلارک در مقاله جدیدتر خود با عنوان «تفکر مفهومی و طراحی برای تحلیل تماتیک» تأکید می‌کنند که تحلیل تماتیک (TA) روشی انعطاف‌پذیر و فرامتنی است که به جای ارائه چارچوب نظری مشخص به پژوهشگران اجازه می‌دهد رویکرد مفهومی خود را در پژوهش دنبال کنند. (Braun & Clarke, 2022: 3-26)

ویژگی مهم این روش، توجه به نقش فعال پژوهشگر است و او در تولید معنا نقش دارد. از این منظر، انتخاب مضامین و تفسیر آن‌ها امری بیناذهنی و انعطاف‌پذیر است. تحلیل تماتیک، پژوهشگر را قادر می‌سازد مضامین پنهان در داده‌ها را آشکار کند و ساختار معنایی متن را بازشناسد. این روش به‌ویژه در پژوهش‌های فرهنگی و ادبی، به دلیل تأکید بر کشف معنا از خلال زبان و روایت، اهمیت زیادی دارد.

از آنجاکه رمان‌ها سرشار از مضامین اجتماعی، فرهنگی و روانی هستند و جملات حکمی و نوعی یا اظهارات صریح شخصیت‌ها و راوی، همچون چکیده‌هایی از نگرش و جهان‌بینی نویسنده عمل می‌کنند، در این پژوهش به‌عنوان مبنای داده‌ها در نظر گرفته شده‌اند.

۳. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در سال‌های اخیر درباره ادبیات زنانه و رمان‌های زنان نویسنده انجام شده است. بیشتر این پژوهش‌ها بر موضوعاتی چون «بازنمایی هویت زن»، «گفتمان مردسالاری»، «نقش عشق در زندگی زنان»، و «تعارض سنت و مدرنیته» تمرکز داشته‌اند و تحلیل تماتیک براساس روش براون و کلارک کمتر در این حوزه به‌کار رفته است.

۱.۳ پیشینه پژوهش درباره جزیره سرگردانی

پژوهش‌های متعددی درباره رمان جزیره سرگردانی صورت گرفته است که اغلب آن‌ها ناظر بر شخصیت‌پردازی، ویژگی‌های فمینیستی، مسائل جامعه‌شناختی، زمان روایی، مفهوم‌شناسی عشق و بینامتنیت است. نویسنده «بررسی سرگستگی و تصمیم در رمان جزیره سرگردانی بر اساس اصول روان‌شناسی وجودی (آراء اروین یالوم)»، معتقد است هرکدام از شخصیت‌ها در این رمان در شرایطی قرار می‌گیرند که حق انتخاب دارند و با توجه به ویژگی‌های روانی خود

درباره آن موضوع سخن می‌گویند و انتخاب می‌کنند. (مرادی، ۱۴۰۰: ۲۵۱-۲۷۲) مقاله «سه تفسیر از رمان جزیره سرگردانی»، تحلیل سه‌گانه خود را با توجه به سخنان شخصیت‌های داستان ارائه می‌دهد. (رنجبر، ۱۳۹۸: ۱-۱۷) نویسندگان «گفت‌وگومداری و چندصدایی در رمان جزیره سرگردانی»، درباره گفت‌وگومداری و چندصدایی در این رمان سخن گفته‌اند و آراء باختین و ژنت را مدنظر قرار داده‌اند. (سلیمی کوچی و جهرمی، ۱۳۹۱: ۷۷-۹۱). «سیمین دانشور: شهرزادی پسامدرن» نوشته‌ای است که بر ویژگی‌های پست‌مدرن آثار دانشور تأکید می‌کند. (پاینده، ۱۳۸۱: ۵۷-۸۲) نویسندگان «خوانش پسا استعماری رمان جزیره سرگردانی» ضمن تأکید بر ادبیات پسااستعماری به‌عنوان یکی از شاخه‌های مهم تحقیقات ادبی، با برشمردن مفاهیم بنیادین پسااستعماری، در جستجوی خوانش جدیدی از رمان جزیره سرگردانی از این دیدگاه هستند. (حاجتی و رضی، ۱۳۹۵: ۴۱-۵۶)

۲.۳ پیشینه پژوهش درباره چهل سالگی

در مقاله «کهن الگوی فردیت در رمان چهل سالگی با رویکرد کهن الگویی-اسطوره‌ای»، نویسندگان با بهره‌گیری از روان‌شناسی تحلیلی یونگ و دیدگاه وی در پی اثبات سفر تکامل و رسیدن به فردیت شخصیت اول داستان است و به این نتیجه می‌رسند که شخصیت اصلی داستان با گذر از بحران چهل سالگی به شناخت واقعی خویش دست پیدا می‌کند. (فلاح و میرشاه‌ولد، ۱۳۹۸: ۲۱۹-۲۳۶). نویسنده «گفتمان‌های مشترک در چهار رمان فارسی (تحلیل تطبیقی درون‌مایه رمان‌های خط تیره آیلین، چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم، عادت می‌کنیم و چهل سالگی)»، معتقد است چهار رمان مورد مطالعه گفتمان مشترکی دارند و مضامین مشابه را باید در پردازش شخصیت‌های زن داستان بررسی کرد. (آهنگر، ۱۳۹۱: ۸۵-۱۰۱)

۳.۳ پیشینه پژوهش درباره انگار گفته بودی لیلی

پژوهش «تحلیل مؤلفه‌ها و سازوکارهای نشانه مفهوم «تردید» در گفتمان ادبی (مطالعه موردی: رمان انگار گفته بودی لیلی اثر سپیده شاملو)» با رویکرد نشانه-معناشناسی به مفهوم «تردید» در رمان انگار گفته بودی لیلی پرداخته و با بررسی کنش‌ها و شخصیت‌های محوری داستان، به این نتیجه می‌رسد که تردید و عدم قطعیت از ویژگی‌های بارز این رمان است. (رضایی، ۱۳۹۹: ۷۰۷-۷۳۳). نویسندگان «تحلیل شخصیت محمود در رمان انگار گفته بودی لیلی براساس آرای کارن هورنای»، معتقدند شخصیت محمود به عنوان یک شخصیت عصبی بسیار خوب پردازش شده رمان انگار گفته بودی لیلی به‌عنوان یک رمان روان‌شناختی دو الگوی شخصیت متفاوت مهرطلب و سلطه‌جو را از محمود به تصوی

کشیده است. (شجاعت‌زاده واسکویی، ۱۳۹۶: ۱۱۵-۱۳۳) یکی از همین نویسندگان در «رمان روانشناختی و آثار سپیده شاملو»، سپیده شاملو را از نویسندگان موفق در رویکرد روان‌شناسانه می‌داند که در تحلیل اندیشه‌های انتقادی خود از این دانش استفاده کرده و سبک و سیاق منحصر به فردی را در داستان نویسی معاصر فارسی به نمایش گذاشته است؛ تکنیک‌هایی چون یادآوری خاطرات، تداعی آزاد یا مقید یا هیپنوتیزم از ویژگی‌های سبک اوست. مقاله «تحلیل روایت رمان انگار گفته بودی لیلی سپیده شاملو براساس نظریه انواع سرمایه پیروردیو»، به بررسی رمان از نظریه انتقادی انواع سرمایه پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که انواع سرمایه زنان از جنبه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در شرایط نقصان و فرودستی قرار دارد. (فاضلی و گلمرادی، ۱۳۹۵)

در مجموع پژوهش‌های بررسی شده نشان می‌دهند، جزیره سرگردانی بیشتر از منظر هویت‌پرسی و سرگردانی فلسفی بررسی شده است؛ چهل سالگی به بحران میانسالی و عشق زنانه پرداخته شده؛ و انگار گفته بودی لیلی از منظر سنت‌های اجتماعی و نقش زن در خانواده بررسی شده است. اما پژوهشی که این سه اثر را در کنار یکدیگر و بر اساس تحلیل تماتیک مقایسه کند، کمتر دیده می‌شود. از این رو، مقاله حاضر تلاشی برای پر کردن این خلأ پژوهشی و ارائه تصویری جامع از زن‌نوشت دهه هفتاد شمسی است.

۴. تحلیل تماتیک سه رمان زن‌نوشت در دهه هفتاد شمسی

۴.۱ تحلیل تماتیک رمان جزیره سرگردانی، سیمین دانشور

جزیره سرگردانی، نام رمانی به قلم سیمین دانشور است که در سال ۱۳۷۲ از سوی انتشارات خوارزمی به چاپ رسیده است. این کتاب در شمار سه‌گانه‌ای (جزیره سرگردانی، ساریبان سرگردان و کوه سرگردان) است که بر محور سرگردانی می‌گردد و به دغدغه‌های روشنفکران ایرانی در دهه‌های چهل و پنجاه می‌پردازد. البته رمان کوه سرگردان، هنوز منتشر نشده و طبق گزارش مجله ادبی-هنری نافه (آبان ۱۳۸۹)، این رمان پس از سپردن نزد انتشارات خوارزمی در آنجا مفقود شده است. از سیمین دانشور، مجموعه داستان‌های آتش خاموش، شهری چون بهشت، به کی سلام کنم، از پرنده‌های مهاجر بیرس و انتخاب، نیز منتشر شده است. اولین و معروف‌ترین رمان دانشور، سوشون است که به هفده زبان ترجمه شده است. دانشور در کنار نویسندگی به کار ترجمه هم می‌پرداخت و از کارهای او در زمینه ترجمه می‌توان، سرباز دشمنان، باغ آلبالو، بنال وطن، داغ ننگ... را نام برد. سیمین، همسر جلال آل احمد نویسنده مشهور معاصر است و کتابی را با عنوان غروب جلال به نگارش درآورده که در آن به زندگی و مرگ جلال پرداخته است.

رمان جزیره سرگردانی درباره دختر جوانی به نام هستی نوریان است که به همراه مادر بزرگ و برادرش، شاهین، زندگی می‌کند. هستی پدرش را در آشوب‌های سیاسی از دست داده و مادرش بعد از مرگ شوهر، با مردی به نام احمد

گنجور ازدواج کرده است. او تصمیم می‌گیرد، هستی را شوهر دهد و خانم فرخی، او را برای پسرش، سلیم فرخی، بپسندد. هستی به این ازدواج راضی نیست. او از دوره دانشجویی منتظر خواستگاری مُراد پاکدل، دوست صمیمی رادیکال و چپ‌گرای خود است. خانواده هستی از خواستگاری مُراد ناامید شده‌اند و حالا که خواستگار خوبی پیدا شده، همگی حتی توران جان، که با مامان عشی از زمان ازدواج دومش میانه‌ای ندارد، هستی را به این ازدواج تشویق می‌کنند. هستی نمی‌داند چه تصمیمی باید برای زندگی‌اش بگیرد و در جزیره تردیدهایش سرگردان است.

این رمان، با محوریت شخصیت هستی، به‌ویژه سرگردانی او میان سنت و مدرنیته، و عشق و واقعیت، تصویری چندلایه از جامعه ایران دهه هفتاد ارائه می‌دهد. جملات صریح و حکمی شخصیت‌ها، به‌ویژه هستی، همچون کانون‌های معنایی متن عمل می‌کنند و تم‌های اصلی رمان را آشکار می‌سازند.

■ خودآگاهی و استقلال فکری

یکی از مضامین اصلی جزیره سرگردانی تأکید بر لزوم شک، تجربه شخصی و استقلال فکری است. برای مثال در فصلی از داستان هستی به خانه استادش، سیمین می‌رود و در گفت‌وگوی استاد و شاگرد، توصیه به اندیشیدن و رسیدن به استقلال فکری مشاهده می‌شود: «رویدادهای و تجربه‌ها به شرطی که از آن‌ها عقده‌سازی، آموخته‌ها و دانسته‌ها، هر چند ممکن است فراموششان کرده باشی، مجموعه آن‌ها در ذهن تو معرفتی به جا می‌گذارد تا با هوشیاری و با عینک خودت دنیا را ببینی. اما هستی جان، تا آخر عمر زائد اعور کسانی که به تو چیزی را یاد داده‌اند نمان و طوطی آنها نشو. خودت در شنیده‌ها و آموخته‌ها و خواننده‌هایت شک کن.» (دانشور، ۱۳۷۲: ۶۱) این جمله به‌خوبی بحران نسلی و فکری زمانه را بازتاب می‌دهد: نسلی که از تقلید کورکورانه خسته است و می‌خواهد با شک و تجربه فردی، راه تازه‌ای بیابد. در این مضمون، شک نه به معنای انکار، بلکه ابزار رهایی و آفرینش هویت فردی است.

■ عشق: نیاز بشری و دلیل خوشبختی

دانشور عشق و شادمانی را از نیازهای بنیادی بشر معرفی می‌کند و در گفت‌وگویی که میان سیمین و هستی در خانه سیمین رخ می‌دهد به او می‌گوید: «شادمانی و عشق جزو غرایز بشری است.» (همان: ۶۴) یا «تنها خوشبختی عشق است.» (همان: ۱۸۶) و در بخشی دیگر خدا را با عشق تعریف می‌کند: «خدا عشق و امید هم هست.» (همان: ۳۷) در این رمان، عشق نه صرفاً یک تجربه شخصی، بلکه نیروی جهان‌شمول است که می‌تواند هویت فرد را بازسازی کند. هستی در جست‌وجوی همین عشق است، عشقی که او را از تردید و بی‌معنایی برهاند. این نگاه، عشق را به ابزاری برای مقابله با سرگردانی تبدیل می‌کند.

■ دروغ، نقاب و هویت اجتماعی

از دیگر مضامین مهم رمان، نقد دروغ‌ها و نقاب‌های اجتماعی است: «زن‌ها از ترس مردها دروغ گفته‌اند و می‌گویند. مردها از ترس کی دروغ می‌گویند؟» (همان: ۱۶۱) یا «آدم سالم و طبیعی کسی بوده که نقاب محکم‌تری بر چهره داشته باشد» (همان: ۱۶۱) این جملات نشان می‌دهند که در جامعهٔ مردسالار، زنان برای بقا ناگزیر از دروغ‌گویی‌اند، در حالی که مردان از جایگاه قدرت، نیازی به این شگرد ندارند؛ و با این حال دروغ می‌گویند. دانشور در اینجا به ماهیت اجتماعی «دروغ» می‌پردازد و آن را به ساختار قدرت پیوند می‌زند. به علاوه، حتی «سلامت» و «طبیعی بودن» نیز به توانایی فرد در نقاب‌زدن وابسته می‌شود؛ یعنی جامعه به‌گونه‌ای است که صداقت را بر نمی‌تابد.

■ ضعف و قدرت، نسبیّت و جودی

دانشور با نگاهی فلسفی، نسبیّت را در درون انسان یادآوری می‌کند: «همهٔ ما معجونی هستیم از ضعف‌ها و قدرت‌ها، هیچ کس مطلق نیست.» (همان: ۸۸) یا «هیچ کس مطلق نیست و من هم فکر می‌کنم که اگر مطلق باشم چیز چرندی از آب در می‌آیم.» (همان: ۸۸) این گزاره‌ها نگاه هستی‌شناختی نویسنده را نشان می‌دهند: انسان موجودی نسبی است و همین نسبیّت او را انسانی‌تر می‌کند. این مضمون با بحران کمال‌گرایی و تلاش برای یافتن مطلق در زندگی اجتماعی و فردی مقابله می‌کند.

■ شرمساری و شکست

احساس شرم و پیامدهای آن از مضامین کلیدی جزیرهٔ سرگردانی است: «شرمساری بدترین حالتی است که به انسان دست می‌دهد. برای جبران آن اگر خود را به آب و آتش زنیم، می‌ترکیم.» (همان: ۸۷) یا وقتی هستی از مراد خواستگاری می‌کند، اما مراد نمی‌خواهد ازدواج کند، این جمله به چشم می‌آید: «هیچ چینی‌بندزنی در این دنیا پیدا نمی‌شود که دل شکسته را بند بزند.» (همان: ۱۸۷) دانشور شرم را احساسی فلج‌کننده می‌داند که انسان را به واکنش‌های شدید وامی‌دارد. شکست و دل‌شکستگی نیز اموری جبران‌ناپذیر معرفی می‌شوند. این تم، پیوندی مستقیم با تجربهٔ زنان دارد که در فرهنگ مردسالار، بیشتر از مردان با شرم و سرکوب مواجه می‌شوند.

■ جنسیت: آزادی و محدودیت

در بخش‌هایی از رمان، باید و نبایدها، و شایست و ناشایست‌هایی برای زن تعریف می‌شود که دیدگاه دانشور یا جامعه را از هویت جنسی زن بازتاب می‌دهد. برای مثال در همان فصل‌های ابتدایی رمان که با هستی آشنا می‌شویم و درمی‌یابیم هستی بعد از مرگ پدر، همراه با برادرش، شاهین و مادر بزرگش، تورانجان زندگی می‌کند، این گزاره‌ها را

درباره مناسب بودن شغل معلمی برای زنان می‌خوانیم: «معلمی برای زن از هر کاری معقول‌تر است.» (همان: ۱۴) یا «جذابیت معلمی در این است که نیمی از آن دانش لازم است و نیم دیگرش بازیگری. همین بازیگری آدم را سرگرم می‌کند.» (همان: ۱۴) کمی جلوتر، مامان عشی می‌خواهد هستی را طی قراری به خانم فرخی نشان دهد که برای پسرش، سلیم، بپسندد. هستی راضی نیست و مامان عشی می‌داند که هستی منتظر خواستگاری مراد است. این‌جا هم گزاره‌هایی درباره محدودیت‌های جنسیتی در جامعه یا شاید در نفس زندگی تعریف می‌شود: «زن به علت وضعیت خاص زن بودن در خانه شوهر مدام در جا می‌زند و مرد برعکس، روز به روز جلو می‌رود و فاصله میان آن‌ها مدام زیادتر می‌شود و یک مغاک ژرف میان آن دو، ازدواج را بی‌معنا و فرسوده می‌کند.» (همان: ۱۵)

رمان به‌طور مستقیم به مسئله جنسیت و محدودیت‌های آن می‌پردازد. برای مثال در فصل دیگری از داستان، وقتی مامان عشی غیث می‌زند و هستی بسیار نگران و دلواپس اوست، این گزاره‌ها به چشم می‌آید: «شکستن سد جنسیت، نه برای کسی که متعهد است. این ولن‌کاری‌ها به ما نمی‌برازد... در شکستن سد بایستی متوجه بود که آب، خانه دهقانی را خراب نکند.» (همان: ۲۵۴) یا «مردها عاشق تنوعند.» (همان: ۲۷۳) این جملات نشان می‌دهند که آزادی جنسی و برابری جنسیتی، در جامعه روایت‌شده امری پرخطر و پرهزینه است. دانشور با این جملات، تناقض میان میل به آزادی و ترس از پیامدهای اجتماعی آن را تصویر می‌کند.

نمونه‌ای دیگر از باورهای جامعه دهه هفتاد درباره زنان به مسئله زن و اقتصاد بازمی‌گردد. سلیم که توقع دارد زنش بیرون از خانه کار نکند از هستی می‌پرسد آیا بعد از ازدواج هم می‌خواهد به کارش ادامه دهد یا خیر؛ و هستی با قاطعیت می‌گوید، در این گفت‌وگو جملات زیر شکل می‌گیرد: «نتیجه سلطه اقتصادی مرد، استثمار هر چه بیشتر زن است.» (همان: ۴۱) یا «شما خیال می‌کنید اگر استقلال مالی داشته باشید، کمتر استثمار می‌شوید.» (همان: ۴۱) و «پول و قدرت دل آدم را سنگ می‌کند.» (همان: ۸۰)

از دیگر باورهای جنسیتی جامعه، انتظار وفاداری از زن بعد از مرگ شوهر است. مادر بزرگ عکس‌های عروسی مامان عشی را قیچی کرده است و به سلیم می‌گوید چون عروسی هنوز سالمرگ پسرش نشده شوهر کرده از او ناراحت است. زمانی که توران جان می‌گوید عروسی به سال نکشیده، رفته و ازدواج کرده است، ازدواج زود هنگام مامان عشی، باعث ناراحتی توران جان شده است. چرا که مامان عشی با این کارش این‌طور نشان داده که از مرگ شوهرش چندان هم ناراحت نیست.

■ گذر زمان، مرگ و فلسفه زندگی

از دیگر مضامین برجسته رمان، اندیشه درباره گذر زمان و معنای زندگی است. در آغاز داستان هستی خواب ترسناکی می‌بیند که همه‌جا به بیابان سوخته و همناک تبدیل شده است. صرف نظر از معنای نمادین این خواب و ارتباط آن با درونمایه و حال و هوای داستان، اشارتی که به زاییده شدن روز از دل تاریکی یا ضرورت بیداری می‌شود، اهمیت زمان و زندگی را بازنمایی می‌کند، مانند: «روز از دل ظلمات مثل آب حیات از درون تاریکی زاییده شد.» (همان: ۵) یا «وانگهی برای خوابیدن وقت بسیار است. صدها هزار سال زیر خاک می‌خوابیم.» (همان: ۷) در فصل‌های پایانی روایت، وقتی مردان به مامان‌عشی اظهار بی‌علاقگی می‌کند و او خانه شوهر را ترک می‌گوید و برای مدتی گم می‌شود، بازهم تشبیه زندگی را به خواب آشفته می‌بینیم: «آیا زندگی خواب آشفته‌ای است که هرکس به خواست دل خودش تعبیر می‌کند؟.» (همان: ۲۷۶) و در همین پیرفت، بازهم بر نقش گذر زمان بر رویدادهای زندگی تأکید می‌شود: «گاه زمان همچون باد می‌گذرد و شعله و آتش فاجعه را خاموش می‌کند.» (همان: ۲۷۷) در جایی دیگر، وقتی مراد می‌خواهد به مخفیگاه جدید برود، و بی‌خبر از رابطه هستی و سلیم راز عشقی از که به هستی داشته، برای سلیم فاش می‌کند، این گزاره آمده است: «آدم بهتر است بمیرد تا یک عمر علیل و ذلیل سربار کسانش باشد.» (همان: ۳۱۹) این جملات نشان می‌دهد رمان به‌طور جدی به فلسفه زندگی، نسبت حقیقت، و مسئله مرگ می‌پردازد. زمان در این روایت، هم شفافبخش و هم ویرانگر است. مرگ نیز نه به‌عنوان پایان طبیعی، بلکه به‌مثابه انتخابی برای رهایی از رنج و ذلت مطرح می‌شود.

■ عقاید سیاسی و مذهبی

بخش قابل توجهی از عقاید سیاسی و مذهبی که در قالب جملات حکمی و نوعی یا اظهار نظرهای صریح شخصیت‌ها بروز و ظهور دارد، در گفت‌وگوهایی خانه توران شکل می‌گیرد؛ زمانی که مشخص می‌شود سلیم روشنفکر مذهبی و انقلابی است و همگان به آل احمد، خلیل ملکی و مصدق، علاقه دارند. سلیم می‌گوید پدرش از طرفداران مصدق بوده است. نمونه این اظهار نظرهای سیاسی و عقیدتی جملات زیر است: «به عقیده من دوران نوزایی یا به قول شما رنسانس بزرگترین تحول بشری است. یک نقطه عطف در تاریخ بشر، انسان‌گرایی رنسانس جالب توجه‌ترین پدیده‌ایست که بشر به آن رسیده.» (همان: ۳۱)؛ «نطفه استعمار و استثمار در بقیه کشورهای جهان از اومانیسزم غرب بسته شد. هنوز که هنوز است کشورهای استعمارزده از غرب تقلید می‌کنند.» (همان: ۳۱)؛ «بشر فعلی دارد هیچ و پوچ می‌شود. دارد آخرین مرحله صنعت را می‌پیماید. دارد عصر انفورماتیک را مزه مزه می‌کند. بشر فعلی در حال انفجار است. انفجاری بدتر از ایلغار مغول. به عقیده من آخر تمدن بشر فرا رسده است، تأملی کرد و افزود: عصر ما عصر کافکایی است. بازتاب ناهشیار افسرده و شخصیت بی‌تاب کافکاست.» (همان: ۳۲ و ۳۳)؛ «درد بشریت فرا رسیدن عصر انفورماتیک نیست درد بشریت شیطان زدگی است.» (همان: ۳۳)؛ «شیطان نفس اماره است.» (همان: ۳۳)؛ «شیطان فردی داریم و شیطان جمعی. در دوره ما شیطان، جمعی است، تمام کره ارض را فرا گرفته، بشر امروز

خودش را خدا می‌داند. اینهم خودش نوعی شیطان‌زدگی است. راه رستگاری، مهدویت انقلابی است.» (همان: ۳۳)؛ «خوشبختی فردی هم کافی نیست.» (همان: ۳۴)؛ «جهان آشفته بازاری می‌شود پر از هیاهو، (عین بزار مسگرها) پر از مواد مخدر، پر از ولنگاریهای جنسی. روزگار ما، روزگار سیاهی است.» (همان: ۳۴)؛ «این روزگار سیاه به انتها می‌رسد و بشر از آن روسفید بیرون می‌آید، عالم غیب و شهادت، در قرآن هم هست.» (همان: ۳۴)؛ «اما من دلم می‌خواهد، آدم‌های روی زمین با هم آشتی کنند، حالا اگر را آن به قول یکی از دوستان هستی مارکسیسم است باشد، به شرطی که خدا را از آسمان به زمین نیاورند.» (همان: ۳۵)؛ «امیدوارم به خدایی که فراگیر است.» (همان: ۳۶)؛ «نامگذاری مهم است. وقتی نامی بر چیزی یا بر حالتی گذاشتی، یک قسمت مسأله حل شده است.» (همان: ۳۶)؛ «خدا فوق جنسیت است.» (همان: ۳۷)؛ «خدا عشق و امید هم هست.» (همان: ۳۷)؛ «سیاست به هر جهت دست‌های آدم را آلوده می‌کند.» (همان: ۸۳)

در فصلی از داستان، مادر بزرگ معتقد است که پسرش از هواداران مصدق بوده است و در راه او شهید شده است. تلاش توران‌جان برای شهید نشان دادن پسرش در راه مصدق، در حالی‌که در بخشی دیگر از رمان، از زبان مامان عشی می‌خوانیم که شوهرش به صورت اتفاقی و در تیراندازی دم مجلس از بین رفته است نه به خاطر آرمان و عقیده‌ای! مشخص نمی‌شود مادر بزرگ، شهید شدن را افتخاری می‌داند یا شهید شدن در راه مصدق را! این بخش به وضوح میل به قهرمان‌سازی را نشان می‌دهد. استفاده از القابی که برای محمد مصدق به کار می‌رود گویای این موضوع است که دانشور به مصدق به عنوان یک «اسطوره و یادگار اعصار و قرون»، «شهید راه وطن» و «کاری می‌کند کارستان» می‌نگرد. از طرف دیگر تعداد افراد موافق با سیاست محمد مصدق و سطرهایی که در دفاع از او در رمان وجود دارد بسیار بیشتر از مخالفان اوست. مضمون سیاسی عقیدتی دیگری که در این رمان وجود دارد، درباره مارکسیسم است. شخصیت‌هایی که به صورت مستقیم و غیرمستقیم در این رابطه «صدایی» دارند، عبارتند از هستی، توران، سلیم و دانشور به عنوان شخصیت داستانی (سیمین). این مضمون نیز بازتاب‌دهنده تفکرات قشر عمده‌ای از روشنفکران دهه پنجاه شمسی است که به لحاظ تفکرات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی تفاوت‌هایی دارند. تقابل میان شریعتی و جلال آل احمد و نقش خلیل ملکی در تبیین مارکسیسم در این گفت‌وگوها روشن می‌شود و راوی-نویسنده تقریباً هیچ داوری مستقیمی در این رابطه ندارد. همین امر سبب می‌شود مخاطب داستان (روایت شنو) با اطلاعات و گرایش‌های خویش متن را تفسیر کند. توران نماینده قشر مذهبی-ملی و از روشنفکرانی است که همواره مصدق را به نیکی در خاطر دارد، مخالف نظام شاه است و به ایران عشق می‌ورزد. توران طالب صلح جهانی است

در مجموع، رمان جزیره سرگردانی سیمین دانشور بیش از دو رمان دیگر، به بحران‌های فلسفی و اجتماعی می‌پردازد. مضامینی چون «شک و استقلال فکری»، «عشق و شادمانی»، «دروغ و نقاب اجتماعی»، «شرم و شکست»، و «زمان و مرگ»، به وضوح نشان می‌دهد که زنان در این متن در جست‌وجوی معنایی تازه برای زندگی‌اند. هستی، به عنوان

شخصیت محوری، بازتابی از نسل زنانی است که میان سنت و مدرنیته، میان ایمان و شک، و میان عشق و ناامیدی درنوسان‌اند.

۲.۴ تحلیل تماتیک رمان *چهل سالگی*، ناهید طباطبایی

رمان *چهل سالگی* به قلم ناهید طباطبایی ازسوی نشر چشمه در سال ۱۳۷۹ چاپ شده است. این رمان روایتگر برهه‌ای از زندگی زنی به نام آلاله در آستانه بحران *چهل سالگی* است که با همسر و دخترش زندگی می‌کند. نقطه شروع داستان زمانی است که آلاله متوجه می‌شود هرمز شادان عشق، دوران جوانی او، قرار است برای برگزاری کنسرتی به ایران بیاید و آلاله به عنوان مدیر برنامه‌هایش انتخاب شده است. آلاله با فهمیدن این موضوع دچار اضطراب می‌شود و به یاد گذشته می‌افتد. خانم شیرازی، همکار آلاله، که متوجه حال ناخوش او شده، می‌گوید حال ناخوش او بی‌دلیل است، چون شوهر خوب و دختر نازنینی دارد. آلاله این احساس پیر شدن خود را از فرهاد هم نمی‌تواند پنهان کند و با او در این مورد صحبت می‌کند و می‌گوید زن‌ها در آستانه *چهل سالگی* کارهای عجیب و غریبی انجام می‌دهند. آلاله که خود در جوانی ویلون‌سل می‌نواخته و آن را رها کرده، با شنیدن خبر آمدن هرمز و دیدن تمرین گروه نوازندگان به یاد گذشته می‌افتد و دچار حسرت می‌شود. آلاله بعد از سال‌ها به سراغ سازش می‌رود. فرهاد با موضوع آمدن هرمز به ایران منطقی برخورد می‌کند؛ اما از خود می‌پرسد که آلاله دوستش دارد یا نه؟ شقایق دختر آلاله از او می‌پرسد آیا هنوز هرمز را دوست دارد و علت اینکه با هم ازدواج نکرده‌اند چه بوده است؟ آلاله و شقایق در فرودگاه، خانواده هرمز را که منتظر آمدنش هستند می‌بینند. آلاله به دیدن تمرین هرمز می‌رود و با دقت به او و حرکاتش خیره می‌شود. هرمز به آلاله می‌گوید که باید ساز زدن را شروع کند و در کنسرت بعدی هرمز به عنوان نوازنده حضور داشته باشد. آلاله در شب کنسرت به شدت هیجان زده است و با دیدن هرمز بر روی صحنه محو او می‌شود. آلاله به همراه شقایق و فرهاد به بدرقه هرمز به فرودگاه می‌روند. با رفتن هرمز آلاله تصمیم می‌گیرد نواختن ساز و تمرین کردن را از سر بگیرد. بعد از بدرقه هرمز در فرودگاه، فرهاد آلاله و شقایق را به رستوران می‌برد. فرهاد و شقایق جعبه‌ای را به آلاله می‌دهند و تولدش را تبریک می‌گویند. کادوی تولد او یک سینه ریز ستاره‌ای است.

علیرضا رئیسیان فیلمی را با همین نام و با اقتباس از این رمان در سال ۱۳۸۸ ساخته است. عشق، خانواده، جوانی و موسیقی ارکان مهم رمان هستند. از دیگر آثار طباطبایی می‌توان کتاب‌های *با نوجوانی خویش*، *حضور آبی مینا*، *برف و نرگس*، *جامه‌دران*، *رکسانا نیستم اگر...* را نام برد.

این رمان یکی از صریح‌ترین و در عین حال لطیف‌ترین بازتاب‌های تجربه‌ی زنانه در دهه‌ی هفتاد است و بیشتر به بحران هویت زن در میانسالی، چالش‌های عاطفی و روانی، و بازاندیشی در مفهوم عشق و زندگی می‌پردازد. طباطبایی با استفاده از زبان ساده اما پرکشش، مخاطب را در جهان درونی زنانه‌ای قرار می‌دهد که سرشار از تردید، امید، سرخوردگی و بازاندیشی است. برای تحلیل تماتیک این اثر، جملات کلیدی که به صورت گزاره‌های صریح و گاه فلسفی بیان شده‌اند، به عنوان داده‌ی اصلی انتخاب شده‌اند. این جملات با روش براون و کلارک کدگذاری و در چند مضمون کلی دسته‌بندی شده‌اند.

■ عشق و خاطره

در رمان *چهل سالگی*، عشق به عنوان تجربه‌ای بنیادین و گریزناپذیر مطرح می‌شود. شخصیت‌ها بارها از عشق دوران جوانی سخن می‌گویند، اما این عشق همواره در فاصله‌ای میان خاطره و واقعیت حضور دارد. وقتی شقایق از آلاله می‌پرسد آیا هنوز هرمز را دوست دارد و علت اینکه با هم ازدواج نکرده‌اند چه بوده است؟، این گزاره‌ها در گفت‌وگوها شکل می‌گیرد: «همه‌ی جوان‌ها بالاخره یک روز عاشق می‌شوند ولی همه‌ی زندگی به همان عشق اول ختم نمی‌شود.» (همان: ۵۵)؛ «عشق‌های دوران جوانی، همین ستاره‌ها هستند و تو هر وقت به ستاره‌ها نگاه کنی، می‌فهمی که یک جایی، یک جایی از دنیا یک کسی هست که وقتی به تو فکر می‌کند ته قلبش گرم می‌شود.» (همان: ۵۷)؛ «آخرین عشق، ستاره‌ای است که به گردنت می‌آویزی. ستاره‌ای که تا به آینه نگاه نکنی آن را نمی‌بینی... اما وقتی آن را لمس کنی... تمام جانت گرم می‌شود.» (همان: ۵۷) «آدم هیچوقت با ستاره‌ها ازدواج نمی‌کند.» (همان: ۵۸) در این جملات، ستاره به استعاره‌ای از عشق بدل می‌شود؛ عشقی دست‌نیافتنی، زیبا، و در عین حال غیرواقعی. این استعاره به خوبی بحران زن را در میانسالی بازتاب می‌دهد. عشق در دسترس نیست، بلکه در خاطره و خیال زنده می‌ماند و به همین دلیل عشق، بیش از آن‌که تجربه‌ای واقعی باشد، به منبعی برای بازاندیشی و معنا دادن به زندگی تبدیل می‌شود.

■ بحران هویت و تردیدهای درونی

یکی از برجسته‌ترین مضامین این رمان، بحران هویت زن در میانسالی است. شخصیت‌ها با تردید و پرسش‌های بنیادین درباره‌ی خود مواجه‌اند: «می‌دانم از من مطمئن است اما هیچ‌کس از احساس آدم‌ها سردر نمی‌آورد. کاشکی خودم هم مثل او مطمئن بودم.» (همان: ۳۹)؛ «ای کاش من هم عاشق چیزی بودم، عاشق چیزی که فقط و فقط مال خودم باشد.» (همان: ۷۷)؛ «تو دوباره باید شروع کنی.» (همان: ۸۰) این جملات نشان می‌دهند بحران هویت در میانسالی در شکل عدم اطمینان به خود و

دیگران بروز می‌کند. زنِ رمان طباطبایی به‌دنبال چیزی است که به او تعلق داشته باشد؛ چیزی فراتر از نقش‌های اجتماعی و خانوادگی. دعوت به «شروع دوباره» در واقع کوششی برای بازسازی هویت در میانه زندگی است.

■ روابط نسلی و تغییر ارزش‌ها

رمان به‌خوبی شکاف نسلی میان زنان نسل قدیم و جدید را ترسیم می‌کند. طباطبایی با لحنی انتقادی اما گاه طنزآمیز، تفاوت‌های نگاه نسل‌ها را بیان می‌کند: «دخترهای امروز خیلی روشنفکتر از ما هستند.» (همان: ۴۰) «مرده‌شور هر چی درس است ببرند.» (همان) در این جملات، تضاد دو نسل نمایان است: نسلی که تحصیل و روشنفکری را ارزش می‌داند و نسلی که آن را بیهوده یا حتی مضر تلقی می‌کند. این تضاد، بخشی از تنش‌های اجتماعی دهه هفتاد را بازتاب می‌دهد؛ دورانی که جامعه ایران با سرعت به سمت مدرنیته پیش می‌رفت و هم‌زمان سنت‌های قدیمی هنوز قدرتمند بودند.

■ عشق به‌مثابه نیاز وجودی

در کنار نقدها و تردیدها، رمان بر اهمیت عشق به‌عنوان نیاز اساسی انسان تأکید می‌کند. شخصیت‌ها بارها از خلأ عشق در زندگی خود سخن می‌گویند: «ای کاش من هم عاشق چیزی بودم، عاشق چیزی که فقط و فقط مال خودم باشد... یک عشق مطمئن، عشق به چیزی که به عواطف جواب بدهد.» (همان: ۷۷) در اینجا عشق تنها به‌معنای رابطه عاطفی با فرد دیگر نیست؛ بلکه می‌تواند به کار، هنر یا هدفی والا تعلق گیرد. طباطبایی با این نگاه، عشق را عاملی برای رهایی از روزمرگی و پوچی می‌بیند.

■ گذر زمان، پیری و بازگشت به کودکی

رمان به‌شکلی ظریف به موضوع گذر زمان و پیری می‌پردازد. زن میانسال با مواجهه با والدین سالخورده و نیز با بازاندیشی در زندگی خود، متوجه چرخه زندگی می‌شود: «مگر نه این که همه سالخوردگان، کودکانی می‌شوند که به محبت مادرانه فرزندان نیاز دارند؟» (همان: ۵۴) این جمله، بازگشت به کودکی در پیری را نشان می‌دهد. نویسنده از خلال این استعاره، وابستگی انسان را در همه مراحل زندگی بازتاب می‌دهد؛ وابستگی‌ای که نه نشانه ضعف، بلکه بخشی از طبیعت انسانی است.

در مجموع، رمان چهل‌سالگی تصویری چندلایه از زن میانسال ایرانی ارائه می‌دهد. مضامینی چون عشق و خاطره، بحران هویت، شکاف نسلی، نیاز به عشق به‌عنوان نیروی حیاتی، و بازاندیشی در گذر زمان، همه نشان می‌دهند که زن در این روایت در آستانه بازتعریف زندگی خویش است. طباطبایی با زبانی شاعرانه و در عین حال صریح، به خواننده اجازه می‌دهد تا هم با رنج‌های زنانه و هم با امیدهای پنهان آن‌ها همذات‌پنداری کند.

۳.۴ تحلیل تماتیک انگار گفته بودی لیلی، سپیده شاملو

انگار گفته بودی لیلی نخست رمان سپیده شاملوست که از سوی نشر مرکز به چاپ رسیده و برنده جایزه بنیاد هوشنگ گلشیری برای بهترین رمان اول در سال ۱۳۷۹ شده است. کتاب سرخی تراز من دومین رمان شاملو در سال ۱۳۸۴ نامزد دریافت جوایز مختلف بوده است. همچنین رمان به وقت بهشت و یک مجموعه داستان کوتاه هم از این نویسنده تحت عنوان دستکش قرمز چاپ شده که شامل ده داستان کوتاه است.

رمان انگار گفته بودی لیلی با مرگ علی نوربخش در بمباران تهران آغاز می‌شود. همسرش، شراره، که راوی داستان هم هست، علی را مخاطب قرار می‌دهد و زندگی خود را بازگو می‌کند. فصل اول، روایت زندگی با علی و مرگ علی است. فصل دوم، ماجرای عروسی با علی، سفر مشهد و کوه رفتن دوران نامزدی از زبان شراره است. در فصل سوم، مرگ مستانه و ماجرای آشنایی مستانه و محمود روایت می‌شود. در فصل چهارم، راوی داستان عوض می‌شود و این بار، مستانه، خواهر علی از زندگی خود و از مرگ علی می‌گوید. در فصل پنجم، شراره مستانه را مورد خطاب قرار می‌دهد و برایش از اتفاقات بعد از مرگ علی می‌گوید. فصل ششم به رابطه مستانه با شراره و سیاوش، می‌پردازد. فصل هفتم درباره فراموش کردن علی است و در فصل هشتم، شراره با آشنای قدیمی قرار سفر خارج را می‌گذارد، سیاوش قهر می‌کند و خانه را ترک می‌گوید.

این رمان از نمونه‌های شاخص زن‌نوشت در دهه هفتاد است. شاملو در این رمان، با نگاهی زنانه و انتقادی، به تضادهای میان سنت و مدرنیته، عشق و رنج، جبر اجتماعی و اراده فردی می‌پردازد. جملات صریح و حکمی این رمان، دریچه‌ای برای ورود به جهان معنایی آن هستند. با روش تحلیل تماتیک براون و کلارک، مضامین اصلی اثر را می‌توان در چند محور زیر دسته‌بندی کرد:

■ سنت، و ترس از قضاوت اجتماعی

یکی از مضامین بنیادین در این رمان، حضور پررنگ سنت‌ها، خرافات و ترس از قضاوت مردم است. این مضمون بارها در کلمات شخصیت‌ها دیده می‌شود: «مادر دل مردم رو نسوزون، آه به دل مردم نذار. دلت را می‌سوزونن، آه کار دست می‌ده.» (شاملو، ۱۳۷۹: ۲۶)؛ «مادر بترس از آه مردم.» (همان: ۵۵)؛ «جوونن عیب نداره مادر. ولی آه مردم رو بهش بگو.» (همان: ۵۹) در این عبارات، «آه مردم» به‌مثابه نیروی ماورایی و فراتر از اجتماع بازنمایی شده است که می‌تواند زندگی فرد را تباه کند. شاملو از خلال این جملات، سلطه گفتمان سنتی را نشان می‌دهد؛ گفتمانی که فرد را همواره در معرض نگاه و داوری جمع می‌بیند. این نگاه بازتاب‌دهنده جامعه‌ای است که در آن زنان بیش از همه از قضاوت عمومی آسیب می‌بینند.

■ جنسیت، قدرت و جایگاه زن

رمان شاملو آشکارا به روابط قدرت جنسیتی می‌پردازد. زنان در این متن، اغلب در موقعیت ضعف یا حاشیه قرار دارند و باید خود را با ساختار مردسالار تطبیق دهند. برای نمونه شراره از اینکه سال‌ها با یاد و خاطره علی زندگی کرده، ناراحت است و قصد دارد زندگی دیگری را تجربه کند. در این حس و حال، جملاتی می‌گوید که تقابل زن/مرد را نشان می‌دهند، مانند: «چرا رفتی؟ چرا وقتی بودی شونه‌هاات اون قدر بزرگ بود که من به هیچی دیگه احتیاج نداشتم. که شونه‌های خودم کوچیک موند. چرا؟». (همان: ۱۵۴)؛ یا بعدها که شراره برای گذران زندگی خود و پسرش دچار مسائل مختلف می‌شود به بیان این نکته می‌پردازد که جامعه چه نگاهی نسبت به نحوه معاش و طریقه گذراندن یک زن تنها دارد و این باور اجتماعی را با خاطره‌ای که از رفت و آمد با زن همسایه دارد بازگو می‌کند؛ زمانی که زن همسایه را به خانه دعوت می‌کند، زن همسایه از شرایط بد اقتصادی می‌گوید، ولی خطاب به شراره می‌گوید وضعیت شما زن‌های تنها فرق می‌کند. «زن تنها قضیه‌اش فرق می‌کنه، شمام که روبراهین». (همان: ۱۵۹)

در فصل دیگری از داستان مستانه به شراره می‌گوید که شراره از توجه علی به دیگران دچار حسادت می‌شده و نسبت به علی و حتی خاطرات علی احساس مالکیت دارد. در این پی‌رفت جملات زیر قابل توجه است: «همه‌شون احمقن. مثل احمقا راه می‌رن و نمی‌رسن». (همان: ۷۱) یا «زبون علی مثل دم مار بود، تلخ و راست». (همان: ۷۹) این جملات نشان می‌دهند که زن بودن به مثابه مسئله‌ای خاص مطرح می‌شود؛ مسئله‌ای که باید با آن کنار آمد یا آن را به نحوی «مدیریت» کرد. زنان، در این روایت، همواره تحت فشار گفتار مردانه‌اند و حتی زبان حقیقت‌گو («زبون علی») در استعاره‌ای تهدیدآمیز («مثل دم مار») تصویر می‌شود. شاملو در این جا هم‌زمان بر دوگانه حقیقت/قدرت و زن/مرد انگشت می‌گذارد.

■ باور به سرنوشت و جبر اجتماعی

یکی دیگر از مضامین کلیدی رمان، جبرگرایی تقدیری است. شخصیت‌ها بارها به «قسمت» و «سرنوشت» اشاره می‌کنند. در فصلی که شراره تعریف می‌کند رابطه عاشقانه مستانه و محمود با علاقه محمود آغاز شده است، این گزاره آمده است: «قسمتش همین بود». (همان: ۳۷) یا زمانی که مادر علی بعد از مرگ پسرش دچار جنون می‌شود و هر روز دوازده طبقه را بالا و پایین می‌رود و برای پختن کتلت، سیب زمینی رنده می‌کند، این جمله را می‌خوانیم: «قدرش رو بدون مادر یدونه‌اس...» (همان: ۹۱) «به مدت از مادرش مراقبت کنه، حتما صواب داره». (همان: ۱۳۵) نیز، وقتی شراره بعد از مرگ پدر مستانه از او و محمود می‌خواهد به سراغ مادرش بیایند و از او مراقبت کنند، می‌گوید: «به مدت از مادرش مراقبت کنه،

حتما صواب داره.» (همان: ۱۳۵) این جملات نشان می‌دهد افراد زندگی خود را از منظر تقدیر و قسمت تفسیر می‌کنند. نگاه جبرگرایانه، کنشگری و عاملیت زن را محدود می‌سازد و او را در چرخه‌ای از تکرار و پذیرش منفعلانه قرار می‌دهد. در این فضا، زنان برای کسب جایگاهی بهتر ناگزیرند از ارزش‌های سنتی چون «صواب» و «مراقبت از مادر» بهره‌برند.

■ عشق، رنج و وابستگی عاطفی

عشق در این رمان با رنج و وابستگی گره خورده است. شخصیت‌ها عشق را هم نیرویی نجات‌بخش و هم دام می‌دانند. شراره در گفت‌وگوی خود با علی، که دیگر زنده نیست، از ساخت فیلمش می‌گوید و اشاره می‌کند که وجود و حضور علی برای او تکیه‌گاه بوده و با مرگش از دست رفته است: «فکر نکن پریدن از انواع و اقسام دام‌ها آسان بود. سخت از همه پریدن از دام‌هایی بود که دانه عشق در آن پاشیده بودند.» (همان: ۱۲۹-۱۳۰)؛ و زمانی که قصد دارد از خاطره علی عبور و یک زندگی جدید را آغاز کند، می‌گوید: «چرا رفتی؟ چرا وقتی بودی شونه‌هاات اون قدر بزرگ بود که من به هیچی دیگه احتیاج نداشتم. که شونه‌های خودم کوچیک موند. چرا؟» (همان: ۱۵۴)؛ «هیچی رو نمی‌شه یه عمر تحمل کرد. می‌شه؟» (همان: ۱۷۸) این جملات نشان می‌دهند عشق برای زنان هم‌زمان منبع آرامش و عامل اسارت است. معشوق غایب، با «شانه‌های بزرگ»ش، نماد پناه و قدرت است؛ اما همین وابستگی زن را از استقلال بازمی‌دارد. عشق در این متن، بیش از آن‌که تجربه‌ای فردی باشد، در تقاطع با ساختارهای اجتماعی و فرهنگی تعریف می‌شود.

■ نقد اجتماعی، آموزش و آینده

از دیگر مضامین رمان، نقد اجتماعی و توجه به آموزش و آینده است. شاملو بارها به ناکامی‌های نسل جوان در مواجهه با جهان اشاره می‌کند. قتی شراره روایت آشنایی مستانه و محمود را شرح می‌دهد، در جایی می‌گوید: «هر چی که نمی‌فهمی، مسخره می‌کنی. چیزای بزرگ رو هم هیچوقت نمی‌فهمی. هیچوقت نفهمیدی...» (همان: ۴۲) وقتی مستانه از خاطرات بازی‌های کودکی‌اش با علی برای شراره حرف می‌زند، این گزاره را می‌خوانیم: «به جای کفتربازی، بشین سر درست.» (همان: ۸۸) در فصلی از داستان که سیاوش، پسر شراره، در دانشگاه قبول می‌شود، می‌خوانیم: «همه آدم‌های مهم از بچگی کار کردن...» (همان: ۱۳۳) این جملات، علاوه بر نقد وضعیت آموزش و کار در جامعه، نوعی هشدار به نسل جوان هستند. در نگاه شاملو، بی‌توجهی به تحصیل و کار، به سقوط و «پرت شدن» می‌انجامد.

در مجموع رمان/نگار گفته بودی لیلی را می‌توان متنی دانست که بیش از هر چیز بر فشارهای اجتماعی و جبر سنتی تمرکز دارد. مضامینی چون «آه مردم»، «قسمت»، «صواب»، و «شانه‌های بزرگ مردانه» نشان می‌دهد که زنان در این

متن، در حصار سنت و مردسالاری گرفتارند. در عین حال، شاملو روزنه‌هایی برای امید باقی می‌گذارد؛ جملاتی چون «صبر داشته باش، همه چی درست می‌شه.» (همان: ۱۶۲) نشان می‌دهد که امکان تغییر و رهایی، هرچند محدود، وجود دارد.

۵. تحلیل تطبیقی سه رمان زن‌نویست دهه هفتاد

پس از بررسی تماتیک سه رمان جزیره سرگردانی، انگار گفته بودی لیلی و چهل سالگی، می‌توان مضامین مشترک و متمایز این آثار را در پرتو زمینه تاریخی و اجتماعی دهه هفتاد شمسی تحلیل کرد.

۱،۵ مضامین مشترک در سه رمان

الف) عشق به عنوان محور هویت زنانه

هر سه رمان، عشق را تجربه‌ای بنیادین برای زنان معرفی می‌کنند. در انگار گفته بودی لیلی، عشق هم‌زمان دام و رهایی است؛ در چهل سالگی عشق بیشتر در خاطره و خیال حضور دارد و با استعاره ستاره بازنمایی می‌شود؛ و در جزیره سرگردانی، عشق، تنها خوشبختی بشر معرفی می‌شود. در همه این موارد، عشق در مرکز هویت زنانه قرار می‌گیرد، اما دسترسی به آن با موانع اجتماعی، فرهنگی و روانی همراه است.

ب) بحران هویت و جست‌وجوی خویشتن

بحران هویت مضمون مشترک دیگر است. زنان این رمان‌ها در پی یافتن یا بازسازی خویشتن‌اند. در رمان شاملو، جبر اجتماعی و «آه مردم» هویت فردی را محدود می‌کند. در داستان طباطبایی، زن میانسالی با تردید و نیاز به «شروع دوباره» روبه‌روست. در روایت دانشور، هستی باید از تقلید و طوطی‌صفتی رها شود و به استقلال فکری برسد. این بحران‌ها نشان می‌دهند که دهه هفتاد برای زنان ایرانی دهه بازاندیشی در هویت فردی و جمعی بود.

ج) گذر زمان و سرنوشت‌باوری

در هر سه رمان، گذر زمان حضوری پررنگ دارد. شاملو با جملاتی چون «مثل میوه می‌مونن، یه روز می‌ای و می‌بینی کنده شدن و افتادن» بی‌ثباتی زندگی را یادآور می‌شود. طباطبایی به بازگشت سالخورده‌گان به کودکی اشاره می‌کند. دانشور نیز زمان را همچون بادی می‌بیند که هم فاجعه را خاموش می‌کند و هم بی‌رحمانه می‌گذرد. این نگاه به زمان، هم ترس از فرسایش زندگی و هم امید به تغییر را در خود دارد.

د) نقد جامعه مردسالار و جنسیت

هر سه رمان، جامعه‌ای را تصویر می‌کنند که در آن زنان تحت فشار ساختار مردسالارند. در جزیره سرگردانی، زن‌ها از ترس مردها دروغ می‌گویند، و مردها از موضع قدرت رفتار می‌کنند. در انگار گفته‌بودی لیلی، زن بودن «قضیه‌ای فرق» دارد. در چهل سالگی، شکاف نسلی میان زنان آشکار است. این سه متن نشان می‌دهند که زنان دهه هفتاد به نقد مناسبات جنسیتی می‌پردازند و تجربه زنانه را به متن ادبی می‌آورند.

۲,۵ مضامین متفاوت در سه رمان

الف) سطح فلسفی و اجتماعی

دانشور در جزیره سرگردانی بیش از دو نویسنده دیگر به مضامین فلسفی (شک، نسیت، مرگ) می‌پردازد. طباطبایی در چهل سالگی بیشتر بر تجربه روانی زن می‌انگارد. شاملو در انگار گفته‌بودی لیلی، فشارهای اجتماعی و سنتی را برجسته می‌کند. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد رمان زن‌نوشت دهه هفتاد طیفی متنوع از تجربه‌ها و سبک‌ها را دربرمی‌گیرد.

ب) جایگاه عشق

عشق در رمان سیمین دانشور، به‌عنوان تنها خوشبختی بشر، معنایی فلسفی می‌یابد؛ در داستان سپیده شاملو، بیشتر به‌صورت رنج و اسارت تصویر می‌شود؛ و در روایت ناهید طباطبایی، به‌خاطرهای شاعرانه و ستاره‌وار بدل می‌گردد. این تنوع نگاه‌ها، گستردگی تجربه زنانه در مواجهه با عشق را نشان می‌دهد.

ج) نگاه به تغییر و رهایی

در جزیره سرگردانی، رهایی در گرو استقلال فکری و عشق قرار دارد؛ در انگار گفته‌بودی لیلی، امید به تغییر محدود است؛ و در چهل سالگی، امکان «شروع دوباره» جدی‌تر مطرح می‌شود. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد هر سه نویسنده در عین بازنمایی واقعیت‌های تلخ، سطح متفاوتی از امید به رهایی را ارائه می‌دهند.

۶. پیشنهاد پژوهش: تفسیر گفتمانی نتایج تماتیک با نظریه‌های فمینیستی

اگرچه پژوهش حاضر بر پایه تحلیل تماتیک انجام شده و هدف اصلی آن استخراج الگوهای معنایی در سه رمان زن‌نوشت است، نتایج به‌دست‌آمده، امکان تفسیر گفتمانی آنها را در چارچوب نظریه‌های فمینیستی فراهم می‌کنند. این بخش به‌مثابه یک پیشنهاد پژوهشی نشان می‌دهد چگونه تم‌های به‌دست‌آمده می‌توانند در پرتو اندیشه‌های مهم در نقد فمینیستی معنایی عمیق‌تر پیدا کنند. برای مثال از منظر سیمون دو بووار، «زن‌شدن» فرایندی اجتماعی - تاریخی است و زنان در مواجهه با هنجارهای مسلط، هویت خود را می‌سازند. تم‌های هویت‌جویی، تردید، اضطراب، مقاومت و استقلال، می‌تواند بازتاب همین فرایند «شدن» تلقی شود. پی‌گرفت. تکرار ساختارهای تردید و دوگانگی در روایت‌های زنانه نشان می‌دهد که شخصیت‌های زن در حال گذار از نقش تحمیل‌شده به سوی نقش انتخاب‌شده هستند؛ فرایندی که کاملاً با صورت‌بندی دوبووار قابل تفسیر است. این ایده را می‌توان در کتاب بنیادین *The Second Sex* (1949). همچنین سیالیت زمانی، تک‌گویی‌های درونی، بازگشت حافظه و گسست‌های روایی سه رمان، در چارچوب نظریه «زبان زنانه» کریستوا قابل تفسیر است. در این نگاه، حرکت روایت به سمت ناخودآگاه، احساس و جسمانیت، نشانگر شکستن نظم خطی مردسالار و شکل‌گیری زبانی سیال و چندصدا است. این ویژگی‌ها در تم‌های مرتبط با خاطره، زمان، بدن و آشفستگی احساسی نیز دیده می‌شود. این ایده را می‌توان براساس *Revolution in Poetic Language* (۱۹۷۴) دنبال کرد. افزون بر این، تحلیل تماتیک داده‌ها نشان می‌دهد «بدن» در سه رمان نه امری حاشیه‌ای بلکه محور تجربه و معنا است. این امر در پرتو آرای لوس ایریگاری در *This Sex Which Is Not One* (۱۹۷۷) قابل توضیح است؛ جایی که بدن زنانه نه ابژه، بلکه منشأ زبان، شناخت و مقاومت تلقی می‌شود. تم‌هایی چون رنج بدنی، پیری، اضطراب جسمانی یا بازتعریف بدن نشانه‌هایی از این گفتمان بدنی هستند. مضامین تکرارشونده اضطراب، تردید و هراس‌های درونی، امکان تفسیر در چارچوب نظریه «اضطراب زنانگی» گیلبرت و گوبار را نیز فراهم می‌کنند و می‌توان به *The Madwoman in the Attic* رجوع کرد. این نظریه توضیح می‌دهد زنان نویسنده، در غیاب سنت نوشتاری تثبیت‌شده، با اضطرابی تاریخی نسبت به هویت زنانه خود مواجه‌اند؛ امری که در سه رمان در قالب اضطراب عشق، اضطراب انتخاب، اضطراب اجتماعی و اضطراب گذر زمان تجسم یافته است.

۷. نتیجه‌گیری

تحلیل تماتیک سه رمان زن‌نوشت دهه هفتاد نشان داد عشق از مهم‌ترین مضامین مشترک است؛ عشقی که هم‌رهایی‌بخش است و هم اسارت‌آور، و اغلب در مرز خاطره و واقعیت شکل می‌گیرد. بحران هویت در مرکز روایت‌هاست؛ زنانی که می‌خواهند میان سنت و مدرنیته، فردیت و جمع، عشق و عقل، راهی تازه بیابند. زمان و

سرنوشت به‌عنوان نیروهایی بیرونی و درونی زنان را با گذر عمر و محدودیت‌های اجتماعی مواجه می‌سازند. جنسیت و مردسالاری همچنان ساختار غالبی است که زنان باید در برابر آن مقاومت کنند یا راهی برای بقا بیابند.

این سه رمان، با وجود تفاوت‌های سبکی و محتوایی، در کنار هم چهره‌ای جامع از زن ایرانی در دهه هفتاد می‌سازند: زنی که هم گرفتار فشارهای اجتماعی است، هم با بحران درونی دست‌وپنجه نرم می‌کند، و هم در پی عشق و معناست. به بیان دیگر، زن‌نوشت دهه هفتاد نه صرفاً بازتاب زندگی خصوصی زنان، بلکه میدان رویارویی با مسائل کلان جامعه ایران است: سنت و مدرنیته، قدرت و جنسیت، عشق و سرنوشت، فردیت و جمع. این آثار نشان دادند که ادبیات زنانه، تنها به حاشیه‌نگاری محدود نیست، بلکه می‌تواند روایتگر تجربه‌های انسانی در گسترده‌ترین معنای آن باشد.

دهه هفتاد شمسی، بستر مشترک این سه رمان، دوره‌ای بود که زنان ایرانی با گسترش تحصیلات دانشگاهی، رشد آگاهی اجتماعی و ورود پررنگ‌تر به عرصه‌های فرهنگی، امکان بیشتری برای بازاندیشی در نقش‌های سنتی یافتند. این دهه، دوران بازشدن نسبی فضای فرهنگی و شکل‌گیری گفتمان‌های جدید درباره زن و جامعه بود. رمان‌های مورد بررسی، هریک به‌گونه‌ای این فضا را بازتاب می‌دهند: شاملو از ترس‌ها و فشارهای اجتماعی سنتی سخن می‌گوید، طباطبایی بحران زن میانسال تحصیل‌کرده را به تصویر می‌کشد، و دانشور بحران فلسفی و فکری نسل جوان‌تر را طرح می‌کند. اشتراک این رمان‌ها در این است که همگی با صدای زنانه نوشته شده‌اند و دغدغه اصلی‌شان بازاندیشی در هویت زن است.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد تم‌های استخراج‌شده در سه رمان نه فقط موضوعات روایی، بلکه سازوکارهایی برای بازنمایی تجربه زنانه‌اند. بنابراین، تفسیر نتایج تماتیک در پرتو نظریه‌های فمینیستی می‌تواند مسیرهای تازه‌ای برای پژوهش‌های آینده بگشاید؛ از جمله مطالعه تطبیقی زن‌نوشت در دوره‌های مختلف، بررسی زبان زنانه در روایت‌های ایرانی، یا تحلیل پیوند بدن‌مندی و گفتمان ادبی در آثار معاصر.

کتاب‌نامه

اسکویی، نرگس. (۱۳۹۵) «رمان روانشناختی و آثار سپیده شاملو»، دو فصلنامه علوم ادبی، سال ۶، شماره ۱۰، صص ۹-۳۴.

پاینده، حسین. (۱۳۸۱) «سیمین دانشور: شهرزادی پسامدرن»، متن پژوهی ادبی، دوره ۶، شماره ۱۵، صص ۵۷-۸۲.
حاجتی، سمیه، رضی، احمد. (۱۳۹۵) «خوانش پسا استعماری رمان جزیره سرگردانی»، متن پژوهی ادبی، سال ۲۰، شماره ۶۸، صص ۴۱-۶۵.

دانشور، سیمین (۱۳۷۲). *جزیره سرگردانی*. تهران: نشر خوارزمی.

دشتی آهنگر، مصطفی. (۱۳۹۱) «گفتمان‌های مشترک در چهار رمان فارسی (تحلیل تطبیقی درون‌مایه رمان‌های خط تیره آیلین، چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم، عادت می‌کنیم و چهل سالگی)»، *جستارهای زبانی*، دوره ۳، شماره ۴، صص ۸۵-۱۰۱.

رضایی، رضا. (۱۳۹۹) «تحلیل مؤلفه‌ها و سازوکارهای نشانه مفهوم «تردید» در گفتمان ادبی (مطالعه موردی)» *مجله جستارهای زبان، جستارهای زبانی*، دوره ۱۱، شماره ۴، صص ۷۰۵-۷۳۳.

رنجبر، ابراهیم. (۱۳۹۸) «سه تفسیر از رمان *جزیره سرگردانی*»، *جستارهای نوین ادبی*، شماره ۲۰۴، صص ۱-۱۷.

سلیمی کوچی، ابراهیم، سکوت جهرمی، فاطمه. (۱۳۹۱) «گفت‌وگومداری و چندصدایی در رمان *جزیره سرگردانی*»، *پژوهش ادبیات معاصر جهان*، دوره ۱۷، شماره ۲، صص ۷۷-۹۱.

شاملو، سپیده. (۱۳۷۹). *انگار گفته بودی لیلی*. تهران: نشر قصه.

شجاعت زاده، تهمینه، اسکویی، نرگس. (۱۳۹۶) «تحلیل شخصیت محمود در رمان *انگار گفته بودی لیلی* براساس آرای کارن هورنای»، شماره ۳، صص ۱۱۵-۱۳۳.

طباطبایی، ناهید (۱۳۷۷) *چهل سالگی*. تهران: نشر علم.

فلاح، غلامعلی، میرشاه ولد، شیرین. (۱۳۹۸) «کهن الگوی فردیت در رمان *چهل سالگی* با رویکرد کهن الگویی-اسطوره‌ایی»، *ادب فارسی*، دوره ۹، شماره ۲، صص ۲۱۹-۲۳۶.

مرادی، ایوب. (۱۴۰۰) «بررسی سرگستگی و تصمیم در رمان *جزیره سرگردانی* بر اساس اصول روان‌شناسی وجودی (آراء اروین یالوم)»، *دو فصلنامه تخصصی مطالعات داستانی*، سال هفتم، شماره اول، صص ۲۵۱-۲۷۲.

نعمت الله، فاضلی، صدف، گلمرادی. (۱۳۹۵) «تحلیل روایت رمان *انگار گفته بودی لیلی* سپیده شاملو براساس نظریه انواع سرمایه پیربورديو»، *اولین دوره همایش روایت‌پژوهی*.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Braun, V., & Clarke, V. (2022). Conceptual and design thinking for thematic analysis. *Qualitative Psychology*, 9(1), 3-26.

Najjari. M. (2025) *Feminine Language in the works of Two Iranian Female Playwrights*,

نشریه پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، دوره ۷، شماره ۳، ویژه‌نامه انگلیسی، صص ۲۰۳-۲۱۹